Városunk
Budapesti Honismereti Híradó
XXVII. évfolyam 4. szám Közgyűjteményekben ingyenes 2024. október

Az Újépület mártírjai

Pesten, 175 évvel ezelőtt történt

• • • • Dubniczky Zsolt

Véres, halálos ítéleteket kimondó bosszúhadjárat követte az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését a császári hatalom részéről, amit Magyarország teljhatalmú katonai parancsnoka, *Julius von Haynau* táborszernagy irányított. A megtorlás körébe beletartozott a politikai és a katonai vezetés, valamint mindazon személyek – legyenek katonák, politikusok, hivatalnokok vagy papok –, akik az 1849. április 14-i Habsburg-ház trónfosztását követően a forradalmi kormány szolgálatában vagy érdekében cselekedtek. Akiket ezekbe a csoportokba soroltak, halálos ítélettel is sújthatóak voltak.

Pesten a fogvatartottaknak és a kivégzéseknek központi helyszíne az akkor még a várostól távol eső területen a 18. század végén épült Újépület (Neugebäude) volt. Az erődszerű katonai épület 1849 októberében élte legsötétebb óráit, ahol többen is mártíromságot szenvedtek.

Magyarország első felelős kormányának miniszterelnökét, *gr. Batthyány Lajos*t 1849. január 13-án tartóztatták le Pesten sógora, *gr. Károlyi György* palotájában. Több hónapig a Helytartótanács budai épületében raboskodott, majd a hadihelyzet változása miatt Pozsonyba, Laibachba, Olmützbe szállították, később ismét Pestre került. Kihallgatása már 1849 februárjában megkezdődött, a halálos ítéletet október 5-én reggel közölték az Újépületben raboskodó gróffal. Felesége még aznap meglátogatta a siralomházban, ahol sikerült neki egy kis tőrt átadnia, amivel Batthyány a nyakán sebeket ejthetett, így kerülve el a megszégyenítő kötél általi halált. Október 6-án az Újépület délkeleti külső falánál sortűz végzett vele. A nap megválasztása – az aradi vértanúkkal együtt – szimbolikus volt, a kivégzésekre a bécsi forradalom és *Latour* császári hadügyminiszter meggyilkolásának első évfordulóján került sor.

Két nappal később újabb kivégzés következett. Október 8-án hajnali 5 órakor az Újépületben *Gonzeczky János*t, a mezőhegyesi katonai méntelep lelkészét érte utol a végzet, akinek a halála a forradalomban részt vevő alsópapság megfélemlítését szolgálta.

Október 10-én újabb két mártírt követelt a megtorlás terrorja. Reggel 6 órakor az 59 éves *Csány László* volt közlekedési miniszter és *br. Jeszenák János* kormánybiztos lelte halálát kötél által az Újépület melletti fapiacon. Először Jeszenákot akasztották, amit Csány hidegvérrel nézett végig, s mikor a tábori pap így szólt hozzá: „Öreg-úr! Ne nézze, forduljon el!” Csány így válaszolt: „No, hát miért ne nézném? Hiszen, hozzá kell szoknom.” Utoljára pedig ezt mondta: „Hazámért ezt is szívesen.”

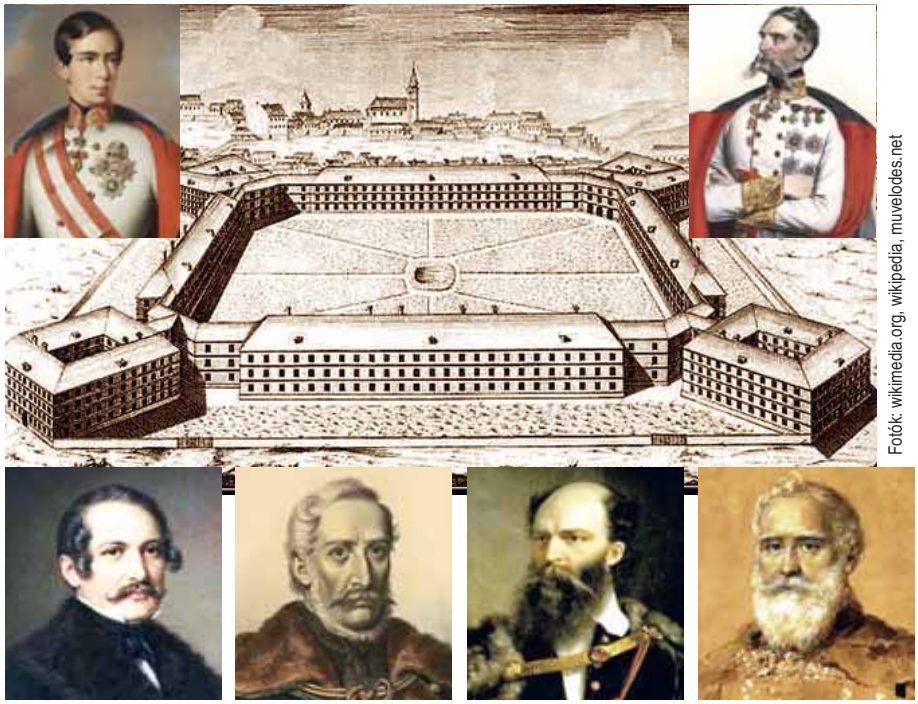

Fotók: wikimedia.org, wikipedia, muvelodes.net

Felül a döntéshozó, I. Ferenc József és az azt végrehajtó, Haynau, középen az Újépület tusrajza (Coquereau), alul báró Jeszenák János, Csány László, gróf Batthyány Lajos és báró Perényi Zsigmond

Két héttel később, október 24-én az Újépület falai mellett újabb kivégzések történtek. Három, vasba vert alakot kísért utolsó útjára egy század gyalogság: *br. Perényi Zsigmond* felsőházi elnököt, *Szacsvay Imré*t, a képviselőház jegyzőjét és *Csernyus Emánuel* pénzügyminisztériumi tanácsost. Először Szacsvayt, majd Csernyust akasztották fel, végül Perényire került a sor, aki szivarozva, közönyösen haladt a vesztőhely felé, s „egyetlen arcizma sem mozdult meg, midőn a hóhér nyakába veté a fojtó hurkot.”

A legnagyobb kivégzések az országban 1849 októberében zajlottak, akkor 29 halálos ítéletet hajtottak végre. Az 1848–1849-es cselekedeteikért közel 150 fő vesztette életét.

2024. október

Városunk
XXVII. évfolyam 4. szám

TARTALOM

1 Az Újépület mártírjai
• • • • Dubniczky Zsolt (főkönyvtáros)

3 Az elsők
• • • • Deák Gábor (újságíró)

5 Lídó a Népszigeten
• • • • Rojkó Annamária (szerkesztő)

6 Emlékmű a Klauzál téren
• • • • Róbert Péter (történész)

7 Egy újpesti gyógyszerész
• • • • Lőrincz Róbert (könyvtárigazgató)

8 Egy eltűnt villa nyomában
• • • • Balázs István (újságíró)

9 Vécsey utca és lakói
• • • • Kőrös András (címzetes egyetemi docens)

15 1956-os nemzetőr emlékmű
• • • • Szelepcsényi Sándor (egyesületi elnök)

16 Örökös gólkirály volt
• • • • Laszip Gábor (sporttörténet kutató)

18 Könyvszemle

20 Óvóhelyből „Helyóvó”
• • • • Viczián Zsófia (gyűjteményvezető)

Miért nézzem meg a
www.bpht.hu-t?

Mert a fővárosi Helytörténeti Portálon találom meg:

- a legfrissebb fővárosi helytörténeti híreket;
- az Ajánlott oldalak menüpontjában a legrövidebb utat a hazánkban kiadott történettudományi, levéltári, hadtörténeti, irodalom- és nyelvtörténeti folyóiratokhoz, múzeumokhoz, könyvtárakhoz, magyar elektronikus újságokhoz, honlapokhoz;
- a legtöbb információt a fővárosi és kerületi helytörténettel foglalkozó civil szervezetekről, közgyűjteményekről;
- a Városunk összes eddig kiadott számát;
- az Archívumban a Budapesti Históriák 131 előadásának szerkesztett változatait.

Csak ezekért!

Támogassa előfizetésével a Honismeret folyóiratot!

A Honismereti Szövetség évente hatszor megjelenő, közel fél évszázados folyóiratának célja a Kárpát-medence értékeinek, történeti múltjának megőrzése, ápolása és bemutatása. Belföldre előfizetési díja kedvezményesen 4500 Ft/év.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Megrendelhető az ország
bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél,
a www.posta.hu WEBSHOP-ban
(https://eshop.posta.hu/storefront/),
e-mailen: *hirlapelofizetes@posta.hu*
telefonon a +36-1-767-8262 számon,
levélben az Magyar Posta Zrt.
1900 Budapest címén is.

Alapította a Budapesti Honismereti Társaság
és a Budapesti Történeti Múzeum
Kiadja a Budapesti Honismereti Társaság
Felelős kiadó: Breinich Gábor
1043 Budapest, Berda József u. 48., tel.: 370-0652
E-mail: info@bpht.hu
Internet: www.bpht.hu
Felelős szerkesztő: Gábriel Tibor
Szerkesztőbizottság: Breinich Gábor, dr. Buda Attila,
dr. Róbert Péter, dr. Sándor Tibor, dr. Sipos András

A VÁROSUNK belföldi előfizetési előfizetési díja 1200 Ft/év. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https:// eshop.posta.hu/storefront), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon a 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront), postán: 1900 Budapest, telefonon: 06-1-767-8262 és e-mail-en: hirlapelofizetes@posta.hu. A Budapesti Történeti Múzeumban, Budapest Főváros Levéltárában, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi és fiókkönyvtáraiban, a kerületek helytörténeti gyűjteményeiben, múzeumaiban és a Budapesti Históriák előadóestjein ingyenesen is terjesztett. Helytörténeti magazinunk Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzat, a IV. kerület Újpest Önkormányzata és a VII. kerület Erzsébetváros Önkormányzata támogatásával valósult meg.
Nyomda: PrintWorks Nyomda Kft. • Print: ISSN 1418-4273 • Online: ISSN 2732-1681

Az elsők

Sikeres nők

• • • • Deák Gábor

Napjainkban az már természetes, elfogadott, de 100 évvel ezelőtt unikum volt, ha egy nő olyanba kezdett, amibe nőként előtte senki. „A nőknek mindig kétszer olyan keményen kell dolgozniuk, mint a férfiaknak, hogy félig olyan jónak tartsák őket. Szerencsére ez nem nehéz.” – *Golda Meir*, Izrael első és máig egyetlen női miniszterelnöke.

Steinschneider Lilly volt az a lány, aki a repülés magyar királynője lett. „Gyönyörű repülés, 31 percig időzik Steinschneider a levegőben és a plató túlsó szélén engedi le a gépet. A közönség odaszalad, vállára emeli és diadalmenetben hozza el a hangárokhoz. A nézők átugorják a kordont és autogram kérések özönével árasztják el Lillyt és Teleki grófnak fáradtságos törtetés után sikerült csak az ünnepelthez jutni, hogy gratulálhasson.” (*Nagyváradi Napló*, 1912. október 8.)

Fotó: Budapesti Műszaki Egyetem

Pécsi Eszter Budapest Mérnöki Kamaraigazolványa (1931)

Lilly 1891. január 13-án született Budapesten, apja *Steinschneider Bernát* dúsgazdag pesti zsidó paplangyáros volt, aki elnyerte a császári és királyi szállító címet, és irodája az Erzsébetvárosban, a Damjanich utcában volt. Az 1910 nyarán Budapesten megrendezett repülőverseny olyan nagy hatással volt Lillyre, hogy a pilóta igazolvány megszerzését tűzte ki célul. Eleinte híres pilóták utasaként tűnt fel, akit csinos lányként szívesen kérték fel ballasztnak. A pilótatanfolyamot Bécsújhelyen végezte, tanára a korszak híres osztrák repülője volt.

A vizsga után az újdonsült pilótanő a vizsgabizottság elnökét is felvitte a levegőbe, 1800 méter magasságba. Érdekességként említjük, hogy a férjének (rettenetesen hosszú nevű gróf volt) édesapja egy osztrák-magyar diplomata volt, aki egy ősi japán szamuráj család leszármazottját vette feleségül Tokióban. Lilly a maga idejében nagyon híres lett Európában, de az első világháború megakadályozta, hogy pilóta karrierje kiteljesedjen. Nizzában és Bécsújhelyen utcát is neveztek el róla, Magyarországon a nevét csak kevesen ismerik.

Fotó: wikipedia/Touring Club Italiano

A 21 éves Steinschneider Lilly (1912) pilótaként

Pécsi Eszter, az első magyar mérnöknőként New Yorkban lett híres statikus. Már az is érdekes történet, hogy Eszter hogyan lett az első magyar mérnöknő. Amikor is elhatározta, hogy mérnök lesz, a Budapesti Műszaki Egyetemre még nem vettek fel nőket, ezért Berlinben kezdte meg tanulmányait. Két év után, amikor megtudta, hogy Pesten is felvételizhetnek nők a műegyetemre, azonnal hazajött, ahol elfogadva korábbi tanulmányait, befejezhette az egyetemet – mérnöki diplomát kapott. Így lehetett az első női hallgató, aki 1920-ban szerzett oklevelet.

Erzsébetvárosban azért is van különös jelentősége tevékenységének, mert a nemrég felújított és ma múzeumként látogatható Walter Rózsi-villa egyik tervezője volt, férjével, *Fischer Józsefe*l. Eszter az épület vasbeton szerkezetéért felelt. A Bajza utcai Walter-villa ma a Magyar Építészeti Múzeum egyik első épülete.

Pécsi azáltal vált valódi pionírrá és a kor legfontosabb női mérnökévé, hogy jól látható alakja maradt a hazai modern építészeti mozgalomnak. Közreműködött például a *Hajós Alfréd* által tervezett Nemzeti Sportuszoda szerkezetterveinek megalkotásában. A kor szinte minden jelentős építészével dolgozott. Keze nyomát viselik Buda modern villái és az erzsébetvárosi Barát utca híres házsora. Neki köszönhetően „áll meg a lábán” a kor két legmodernebb egészségügyi beruházása: a Fiumei úti baleseti kórház és a Kútvölgyi úti kórház.

1956 után elhagyta Magyarországot, fiához költözött New Yorkba. Itt is jelentős feladatokat kapott, többek között a Columbia Egyetem toronyházainak statikai tervezésével. 1965-ben az Év statikusa címet nyerte el, a Hudson folyó partján álló toronyházak alapozásához kifejlesztett különleges eljárásért. Az épületek ma is állnak, és New York jellegzetességei.

Fotó: a szerző felvétele

A Walter Rózsi-villa lejárata a hátsó kertbe

A hétgyermekes szegény családból származó Pécsi Eszter is Amerikában csinált karriert, tehetségének, és annak köszönhetően, hogy családja a nehéz anyagi körülmények ellenére mind a hét gyerekét taníttatta.

Pasarét történetéről

Kaszálótól a klimatikus gyógyhelyig

• • • • Viczián Zsófia

Egy szép cikkben számolt be 1898-ban a *Magyar Újság* arról, hogy az előző őszön *Erzsébet királyné* sétát tett a budai oldalon a Gül Baba türbéjétől az akkor frissen átadott pasaréti hadapródiskoláig. A királyné az írás szerint „vadregényes, omladványos hegyi ösvényeken" járt, és útközben csak egy-két emberrel találkozott, akik szeptember végén épp költözőben voltak a nyaralóikból otthonukba, a városba.

Ma már talán hihetetlennek hangzik, de a 19. század végén Budának ezen a részén, az egykori szőlőhegyeken és Pasaréten állandó lakosság még egyáltalán nem volt. Csak az elmúlt 100–130 év alatt vált a II. kerületnek ez a része – sőt, javarészt maga a kerület egésze is – szinte teljesen beépített övezetté.

Buda nagy részével ellentétben Pasaréten sosem volt számottevő szőlő. Ez a terület az Ördög-árok kiszélesedő völgye, amely a középkorban a mai Felhévízen álló szerzetesrendek külterületi birtokteste volt, illetve utóbb Buda városhoz tartozott. Egy 1823-ból származó budai térkép ezen a területen csak egy-két épületet mutat, de az 1891–1892-es *Lakó- és Címjegyzék*ben is mindössze két lakóépület szerepel „Pasarét-dűlőben". Egyikük a mai Sodrás és Riadó utca közti kis magaslaton álló Schuhmayer majorsági épület volt, amely körül kaszáló, legelő, néhány szántóföldi parcella terült el; a másik pedig a mai Battai lépcső – Széplak utca sarkán állt.

Buda-Pasarét és Vidéke Egyesület 1903-as kiadványa címlapja

A mezőgazdasági hasznosításon túl a régi térképek a mai Pasaréti út – Szilágyi Erzsébet fasor találkozásánál agyagbányákat jelölnek: itt működött egészen 1932-ig a *Drasche Henrik*-féle, későbbi nevén Kőszénbánya és Téglagyár Társulat (1868-tól). Emlékét ma leginkább a Vasas sporttelep őrzi: a hegyoldalba vájt nagy gödör volt maga az agyagbánya. Az egyetlen, még ma is álló épület a 19. század derekán errefelé az egykori vámház volt a Városmajor utca – Szilágyi Erzsébet fasor sarkán (itt közelmúltbeli felújítását követően háziorvosi rendelő működik).

Pasarét két meghatározó útvonala ősidők óta azonos nyomon halad: a Szilágyi Erzsébet fasor, majd a Hűvösvölgyi út az Ördög-árok patakmedrének vonalát követi, a Pasaréti út pedig a hegyoldal aljában, a rét szélén fut. Előbbin már a középkorban is szekerek jártak, utóbbin inkább csak a föld- és szőlőművelők baktathattak. Beszédes adat, hogy az 1880-as években még csak két helyen, a mai Szent János kórháznál és a mai Kelemen László utcánál volt híd az Ördög-árkon, a kettő közt nem lehetett átkelni.

Pasarét kialakulásának történetében az igazán fontos fordulópontot az jelentette, amikor 1869-ben megindul a lóvasút Zugliget irányába, majd ennek szárnyvonalaként 1900-ban a villamosközlekedés is a Hűvösvölgybe. Ezzel télen-nyáron a belvárosból jól megközelíthető hellyé vált. A 20. század első éveiben elegáns nyaralóépületek emelkedtek már a Házmán utca környékén, és ide egy hidat is építettek az Ördög-árok fölé a jobb megközelíthetőség érdekében. A kertes, nyaraló- és villaövezet kiépülését nagyban segítette a vadgesztenye-fasor kísérte Pasaréti út századfordulós kialakítása is.

Tájképrészlet a Törökvész-Vérhalom felé a Házmán-utcánál

A Buda-Pasarét és Vidéke Egyesület 1903-ban egy népszerűsítő kiadványt adott ki, amely egy orvosi szakvéleménnyel kezdődik: „Mindenkinek, de kivált a gyermekeknek valóságos áldás a Pasaréten való tartózkodás, amit háládatosan bizonyíthat minden Pasaréten megtelepedett család, amelynek gyermekei e környék enyhe, portól mentes, balzsamos, a hegyi erdők illatával telt levegőjében úgyszólván új életre keltek."

Kiváló levegőjű, szélvédett, klimatikus gyógyhelyként ajánlották Pasarét vidékét az érdeklődők figyelmébe. Aztán az üdülők maradtak egész évre, benépesült a hegyoldal, a rét is: létrejött Buda egyik legszebb, a modern építészet remekeit felvonultató kertvárosa.

Tájképrészlet a Budakeszi útról a Törökvész felé.

Fotók: FSZEK Budapest Gyűjtemény

Lídó a Népszigeten

Közkedvelt dunai szabadstrand volt

• • • • Rojkó Annamária

Évek óta ingyenes plázson élvezhetik a nyár örömeit a Római part látogatói. Aki ott a Dunába csobban, átellenben éppen a Népsziget homokos partszakaszára lát. Hajdan e sziget nyugati oldalát nevezték el a humorral megáldott újpestiek Lídónak, holott ezen a helyen – a korabeli olasz tengerparti szolgáltatásokkal ellentétben – a nyugágyak és a kabinok épp úgy hiányoztak, mint a mosdóhelyiségek.

Az *Új Nemzedék* című lap 1921. június 8-i száma érzékletes riportban számolt be arról, ahogy a nyári napokon, a vasúti összekötő hídon végeláthatatlan sorokban vonult ide Újpest és Rákospalota fürdőzni vágyó közönsége. Az újságíró becslése szerint jó időben egyszerre nyolc-tízezer ember lepte el a partot. A rutinos strandra járók indulás előtt az otthonukban öltötték magukra a fürdődresszüket, így a parton csak arról kellett gondoskodniuk, hogy a felsőruhájukat a bokrok alá rejtsék. Mások sátorlapokkal érkeztek, hogy alkalmi öltözőt emeljenek maguknak. „De mintha az aranykor boldog derűje ömlenék el az egész parton, itt nem szégyell senki semmit, mindnyájan egy szomorú sorsnak, a pénztelenségnek a gyermekei” – jegyzi meg a névtelenségbe burkolózó tudósító.

Fotó: Fortepan/Ebner

A Lídón a szabadevezősök és a strandolók jól megférték egymás mellett

Külön bekezdést szentel az írás a Lídó fürdőruhadivatjának: „Látni ott álmodó kéket, lírai zöldet, haragos vöröset, csíkosat, sárgát, tarka-barkát, foltozottat, szürkébe játszó fehéret, és néhol pedig éppen semmit. Nincs itt rendőr, aki ebből kázust csináljon, ők pedig megbocsátják egymásnak. Öreg nénik múlt századbeli hosszú, recés és lehetőleg színes ingszerű holmikban jelennek meg, a víz azután felfújja a ruhát és különösen a kövérek olyanok a vízben, mint himbálódzó színes lampionok”.

Az *Esti Kurír* 1925. június 3-án „Az újpesti Lidó harcias csőszei”-ről ír, akik vízi razziákon ellenőrzik a dunai evezősöket. A lapban példaként említi az újságíró, hogy egy évvel korábban a kiküldött rendőrök erkölcsi szempontból is ellenőrizték a strandolókat. Ennek jegyében a fürdőruhák hosszát is megszemlélték.

1937-ben más jellegű problémák merültek fel a területtel kapcsolatban. A *Magyarság* című lap szeptember 7-i számában megjelent cikk címe mindent elmond: „Tizenöt holddal megtoldotta a Duna az újpesti Lidót, négyen is igényt tartanak rá”. A tudósításból kiderül, hogy az egyre jobban eliszaposodó Duna-ágban lévő szigethez a víz a korábbi évek során mintegy 16 holdnyi újabb földterületet hordott, emiatt a Lídó ennyivel nagyobb lett. A szigetnyúlványra mind a két part birtokosa, a főváros épp úgy, mint Újpest, valamint a Károlyi grófi uradalom is igényt tartott. Az újságcikk szerint mindemellett a Népsziget tulajdonosaként az államkincstár is igényt formált a szigetrész néhány holdnyi területére. Végül – mivel az új szigetrész közvetlenül Újpest mellett keletkezett és a területén bővizű kutakat fúrhattak – egy kölcsönös szerződés révén a helyi lakosság profitálhatott a Duna lerakódott hordalékából.

Fotók: Vasárnapi Újság, 1921. 15. szám

HOGYAN NYARAL BUDAPEST ? — FÉRFIAK AZ ÚJPESTI LIDÓN-A.

Bő három évtizeddel később, „alulról jövő kezdeményezésként” a Hazafias Népfront tűzte zászlajára a „Lídó-kérdést”. A *Népfront* című folyóirat 1969. januári 1-i számában *Rakovszky István* vetette fel, hogy „milyen sokat jelentene az újpestiek és a szomszédos kerületek lakosai részére is, ha ezen a Duna-szakaszon strandot, sportpályákat, üzemi csónakházakat, elárusító gombákat létesítenének. Bár ez a terület teljesen elhanyagolt, egy-egy nyári vasárnapon így is több ezer ember keresi fel. Nem túlméretezett fejlesztésről van szó, csupán több ezer ember részére használhatóvá, kulturáltabbá tételéről, amelyhez az üzemek és a lakosság is szívesen, lelkesen ajánl fel társadalmi munkát. Meggyőződésük, hogy a tanács sort kerít ennek a kérdésnek a megoldására is”.

Pihenő a fák alatt

Az idézett kezdeményezés óta sok víz lefolyt a Dunán. 1973-ban, a romló vízminőség miatt a főváros területén betiltották a dunai strandolást, és az egykori újpesti Lídó napjainkig sem született újjá.

Emlékmű a Klauzál téren

Üzenet az arra járóknak

• • • • Róbert Péter

Nyilvános pályázatot írt ki 2021-ben Erzsébetváros Önkormányzata egy új emlékmű tervezésére az egykori gettóban elhunytak emlékének tiszteletére. A Hetedik Műterem Kft. tervezőinek pályaműve lett a győztes, amely egyszerre jelöli meg az egykori gettó határának nyomvonalát, egyben állít központi emlékhelyet a Klauzál téren. Ezáltal a 80. évfordulóra megvalósul az egykori áldozatokra emlékeztető alkotás.

Fotó: epiteszforum.hu

A Klauzál téri emlékmű tervrajza

Mi is történt 1944-ben az Erzsébetvárosban? A megszállt Európában mindenütt kegyetlenül üldözték a zsidó kisebbséget. Ennek egyik része volt a kényszerlakhelyek kijelölése, ahonnan a haláltáborokba vezetett az út. Budapesten is így kezdődött. Először 2600 úgynevezett csillagos házat, majd két zsidó lakóterületet jelöltek ki: egy nagyobbat az Erzsébetvárosban, és egy kisebbet a semleges államok követségei által védett házakban lakó zsidók számára az Újlipótvárosban. Hivatalosan „zárt zsidó lakóterület” volt a nevük, de különösen az erzsébetvárosit csak gettónak nevezték, a hasonló középkori intézmények nyomán.

Fotó: Hetedik Műterem

Határjelek kihelyezés előtt

A pesti gettót 1944. december 10-én zárták le. Több mint 70 000 ember élt összezsúfolva a lezárt 0,3 négyzetkilométeres területén. Felszabadításakor, 1945. január 18-án, az utcákon és a Klauzál téren mintegy 3000 temetetlen holttest feküdt. Ezért kettős volt az építészeti koncepció: lehatárolás és egy központi emlékhely létesítése. Az évek alatt a tervpályázat többször módosult, de szellemi célja változatlan maradt. Leírásból ismert, ezért megjelölhető a gettó határa, amely 16 utcát szelt át. Ma, az egykor lezárt utcák járdáiba épített köztéri installáció, a 32 darab jelölő elem mutatja a fizikai akadályként, kerítésként használt egykori deszkapalánkok helyét. Ezek 85 centiméter hosszú, 8 centiméter széles, fagyálló műkőből készült színezett határjelek, magyar-angol vagy magyar-héber felirattal és 1,8 centiméter széles, félméteres bronzrúddal jelölik az egykori gettó határát.

Fotó: BHT

Gettó határjel a Csányi utca 3. számú ház előtt

Az emlékhely a Klauzál tér 1944-es térkialakításának megfelelő középpontjában került felállításra (lapzárta után – *a szerk.)*. Központi eleme egy 4 négyzetméter alapterületű működő korong, amelyen szabálytalan elosztásban jelenik meg 3000 darab kis bronzlemez. A 4 négyzetméteres korong kifejezi és átélhetővé teszi azt a felfoghatatlan mértékű zsúfoltságot, ami a gettót jellemezte, ugyanis átlagosan ekkora terület jutott egy emberre a deszkapalánkok között. A kis bronzlemezek pedig a gettó felszabadításakor a téren talált 3000 temetetlen holttestet szimbolizálják.

Díjnyertes tervük koncepciójában két, egymással szorosan összefüggő elem és helyszín van. Az egyik magának az egykori gettónak a közterületi lehatárolása, annak ma már beépítések miatt érzékelhetetlen határvonala. A másik a Klauzál tér, mely egyszerre volt a gettóba való belépés és kifosztás egykori helye, annak egyetlen nagy köztere és az egykori tömegsírok helyszíne is. Mindkét helyen az elemek magyar-angol vagy magyar héber feliratot kapnak.

Az emlékmű a terület körüljárásával, egy-egy elemének hétköznapi, egyszeri vagy ismételt bejárásával válhatna befogadhatóvá. Az átéltek megéléséhez szükséges szellemi és a bejáráshoz igényelt fizikai munka esélyt ad az emlékezésre is, egyénileg éppúgy, mint a legkülönfélébb kis- és nagyobb közösségek számára. Remélhetőleg Erzsébetváros lakói – bár a környéken ma már többségben nem az egykori gettólakók leszármazottai élnek – és az idelátogatók, köztük sok külföldi, megértik az emlékmű üzenetét és kegyelettel adóznak a múlt szenvedéseinek.

A teljes egészében felújított Klauzál teret és emlékművét Erzsébetváros Önkormányzata október 8-án tervezi megnyitni a látogatói számára.

Egy újpesti gyógyszerész

Ötven éve hunyt el Budanovits Tibor

• • • • Lőrincz Róbert

Különös tárgyi emlék került elő a közelmúltban egy dunakeszi családi ház padlásáról. A kis gyógyszeres tasakon a múlt század első felében a szomszédos Újpesten működő Mátyás király gyógyszertár adatai szerepelnek. A papírtasak egy ismeretlen port tartalmaz, amelyből a patikus naponta egy-két adag bevételét javasolta. Az apotéka tulajdonosának, *Budanovits Tibor*nak személye mindeddig szinte ismeretlen volt az Újpest múltját kutatók körében. A felbukkant relikvia apropóján a következőkben – a korabeli sajtó és családkutató adatbázisok anyagainak segítségével – az ő életét ismertetjük.

Fotó: Képes Pesti Hírlap, 1934. 05. 26.

Budanovits Tibor a kormányzói kitüntetés átvételekor

Budanovits Tibor 1892. január 16-án született a Szatmár vármegyei Szinérváralján *Budanovits Béla* MÁV-főellenőr és *Stahurszky Paula* gyermekeként. Elemi és középiskoláit Debrecenben végezte. Az első világháborúból tizenkilenc hónapnyi frontszolgálatot követően hadirokkantként tért haza. Ezután a budapesti tudományegyetemen gyógyszerész diplomát szerzett.

1929 decemberében nyitotta meg Újpesten a Mátyás tér és a Lázár utca sarkán a Mátyás király névre keresztelt gyógyszertárát. Megnyitóján a miniszteri tanácsosok, tiszti- és főorvosok, illetve tábornokok mellett *Semsey Aladár* újpesti polgármester, továbbá a *báró Wolfner család* több tagja is részt vett még. A gyógyszertár művészi, barokk stílusú berendezését – diófából, dúsan aranyozott faragással – *Panucza György* tervezte és készítette.

Fotó: a szerző felvétele

A Mátyás király patika gyógyszertasakja

Budanovits Tibor az újpesti patika üzemeltetése mellett komoly közéleti tevékenységet is folytatott. A Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetsége (HONSZ) 1931-ben társelnöknek, a szervezet újpesti csoportja 1932-ben elnökének választotta. Ugyanebben az évben a HONSZ országos zászlószentelési ünnepségei Budanovits Magyar Rádióban elhangzott beszédével vették kezdetüket. 1934-ben *Horthy Miklós* kormányzó a hadigondozás terén sok éven át kifejtett munkásságáért Signum Laudissal tüntette ki. Ez alkalomból a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület Budapest-vidéki kerületének – amelynek alelnöke volt – tagjai a budapesti Carlton Hotel különtermében rendezett díszvacsorán köszöntötték. Az 1934. évi törvényhatósági választásokon a Nemzeti Egység Pártja

Fotó: www.geogle.hu

Napjainkban a gyógyszertár épülete

(NEP) színeiben Pest vármegye megyebizottsági tagja lett, 1936-ban pedig a NEP egyik helyi vezetőjeként az újpesti képviselő-testületbe is bekerült.

1936-ban az újpesti plébániatemplomban kötött házasságot a kispesti *özv. Herbacsek Mihályné Püttner Rózsá*val. A házassági tanúk *Werth Henrik* altábornagy (1938–1941 között a magyar hadsereg vezérkari főnöke) és *Janda Károly* belügyi miniszteri tanácsos voltak. Budanovits rövidesen a felesége által vezetett fakereskedelmi részvénytársaság felügyelőbizottságába is bekerült. 1939-ben – többek között *gróf Héderváry Károllyal, báró Jeszenszky Miklós*sal és *gróf Széchenyi Gábor*ral – a Duna-Tisza Áruellenőrző Rt. igazgatótanácsának tagja lett.

A második világháborút követően a belügyminiszter szükségesnek tartotta, hogy a Sztójay-kormány által feloszlatott Országos Gyógyszerész Egyesület folytassa működését. Újjászervezésével Budanovits Tibort bízta meg, aki ezáltal az egyesület elnöki posztját – miniszteri biztosi minőségben – 1945-től 1948-ig töltötte be. Mindeközben Budanovits végig működtette az újpesti Mátyás király gyógyszertárat is. A patika megszűnésének időpontjáról nincsenek adataink, annyi bizonyos, hogy 1950 januárjában még üzemelt. (Napjainkban az épület lakóházként funkcionál.)

Fotó: https://billiongraves.com

Budanovits házaspár sírja New Jerseyben

Budanovits Tibor 1962-ben feleségével együtt az Egyesült Államokba emigrált. New Jersey-ben telepedett le, itt érte a halál 1974 januárjában. A helybéli Rosedale-temetőben, feleségével közös sírban nyugszik.

Egy eltűnt villa nyomában

Törökvészi lakók a történelem sodrában

• • • • Balázs István

A vadszőlővel befuttatott villa, amely sok-sok éven át otthonosan simult a szép időket megélt kertbe, mindig megállásra késztetett a második kerületi Gábor Áron úton, a Bimbó út és az Endrődi Sándor utca között; vonzottak az arányai, az izgalmas kiszögellések, s az elhagyatott épületeket mindig körül lengő titokzatosság. A pár éve lebontott ingatlan utolsó lakója, *Varga Sándor* újságíró, kommunikációs szakember, egykori labdarúgó olykor elérzékenyülve mesélt a környékbeliek emlékezetében is bizonyára még elevenen élő házról.

Fotó: Budapest Főváros Levéltára

Piros Béla mérnöki rajza 1935-ből

Ebbe a házba született, 1970-ben. A nagyszülőkkel, azok három felnőtt gyermekével és családjaikkal lakott ott, bizony, szűköscskén. Két részre osztották a házat a háború után, és a jobb szárnyhoz hozzátoldottak egy lapostetős részt, konyhának, fürdőszobának. Abban a másik házfélben jó ideig *Komjáthy László*, a Csepeli Csőgyár igazgatója és családja lakott, három gyerekkel. Állt a kertben egy kis kertészlak is. Az ott lakóknak volt veteményesük, tyúkokat is tartottak. De az egész kert olyan volt, hogy le lehetett volna forgatni benne egy természetfilmet. Gyümölcsfák, paprika, paradicsom uborka, mókus, sün, seregélyek, harkályok...

A közeli Gábor Áron közben, a mostani Fülöp-szigeteki nagykövetség feletti rész még nem volt beépítve. – meséli Varga úr. Apja összeszedte a környékbeli srácokat, ott fociztak. Ha túl erősre sikeredett egy-egy rúgás, előfordult, hogy a Vöröshadsereg útján, a mai Szilágyi Erzsébet fasornál érték utol a labdát.

Ha az a labda nem a nyolcvanas években, hanem a múlt század elején gurul ki a főútra, még a Héja utcán, majd az Ákos utcán gyorsul a Hűvösvölgybe vezető főút felé. A két folytatólagos útszakasz ugyanis csak a harmincas évek elején kapta meg a ’48-as székely ágyúöntő nevét. Az ingatlan 1909-ben kelt, általam látott legkorábbi dokumentumán is Héja utca 21. szerepel még. Három tulajdonos birtokolt itt egy jókora, csaknem kétholdas, szántó besorolású (később több helyrajzi számra osztott) területet.

Öröklések és több adás-vétel után, az első építési engedély 1923-ra datált, és *Dr. Újlaky Ödön* nevére szól. Újlaky a Magyar Nemzeti Bank alkalmazottja volt, az 1929-es telefonkönyv az MNB pénztárfőnökeként említi. Újlakyék épp csak megmelegedtek új otthonukban, hiszen a háromszobás, verandás házat már 1927-ben eladásra hirdetik: „(…) külön házmesterépülettel, déli fekvésű, 600 négyszögöles telken gyönyörűen fásított nemes gyümölcsössel és szőlővel, az Ákos utcai megállónál”. Ki tudja, mi történhetett, mivel pár hónappal korábban még toldalék építésére és átalakításra kaptak engedélyt, melyet a számos bér- és családi házat tervező Tauszig és Roth Irodára bíztak.

Az eladásra azonban csak évekkel később, 1933-ban került sor. Ekkor vásárolja meg az ugyancsak MNB alkalmazott *Steinloeweini Porzezinsky Vilmos*, aki még az Osztrák-Magyar Bank tisztviselőjeként kezdte pályafutását, azután az MNB kaposvári, később bajai majd pécsi fiókjában tevékenykedett. Fiatalemberként lelkes sportember: ott láthatjuk nevét a Budapesti Korcsolyázó Egylet 1893-as taglistáján, és az 1898-as kerékpárbajnokság indulói között. Az új, Orczy-kerti 500 méteres pályán első helyezést ért el az 1000 méteres „térelőversenyen”. A Héja (Gábor Áron) utcai villa vásárlásakor már javakorabeli ember volt. Nem sokkal a 45 ezer pengős vételár (mai áron úgy 72 millió forint) leszurkolása után az MNB főfelügyelőjeként vonult nyugdíjba. Az eladó Újlaky Ödön sem szakadt el a II. kerülettől. A híres építésztől, *Román Ernő*től vett azonmód lakást a Pasaréti út 1. alatt, 23 ezer pengőért. Porzezinsky is alakított az akkor már Gábor Áron utca 52. címen nyilvántartott házon *Piros Béla* tervei alapján, amint arról az 1935-ös hatósági engedély tanúskodik. Piros Béla a kor elismert építésze volt, ám nem számos lakóépület terve egyikével, hanem egy 200 000 (!) fős nemzeti stadiont megálmodó pályaművel került a korabeli lapok címoldalára.

Még Porzezinsky Vilmos szerepel az 1939–1940-es telefonkönyvben a Gábor Áron utca 52. címen. A család további sorsáról nem találtam nyomot, de az elkobzás-államosítás kikövetkeztethető abból, hogy a villából két tanácsi lakást alakítottak ki, melyekben volt, hogy tizennégyen is éltek.

Fotó: a szerző felvétele

A villa eladósorban

Az ingatlan a rendszerváltás környékén a lakók tulajdonába került. Először a melléképületet vették meg Vargáék, majd a másik házrészt is a három Komjáthy-gyerektől. Informátorom is itt alapított családot, ide születtek gyerekei első majd második házasságából. Aztán megérett a döntés: el kell adni az igencsak leromlott épületet. Aki megvette – Varga úr legalább is így tudja – magának épít a helyén újat, feltehetően már mélygarázzsal...

Vécsey utca és lakói

„Újpest Rózsadombjának” főutcája

• • • • Kőrös András

Több budapesti kerületben van utca elnevezve *gróf Vécsey Károly*ról, a 13. aradi vértanúról. Ám az újpesti Vécsey utca speciális abban, hogy a IV. kerületi Kertváros legszélesebb és leghosszabb utcája, a Rákospalota-Újpest vasútállomástól az Attila utcáig tart. Kedvelt sétálóhely – miután egy rövid szakaszt kivéve autóbusz nem jár rajta –, kutyasétáltatók, futók, biciklizők, babakocsit toló szülők láthatók errefelé, bár az autóforgalom az utóbbi évtizedekben jelentősen megnőtt.

Fotó: bpXVblog.hu

Éber-villa 2014-ben és az ifjú Passuth László

Az 1950-es, 60-as években még „ünnep volt”, ha megjelent, hetente egy-két személygépkocsi az utcában: a gyerekek mind odaszaladtak, integettek, üdvözölték a szokatlan eseményt, Akkor még nem voltak a környéken burkolt utak, a poros utcákban lovas kocsik jártak. A kocsisok a Vécsey és a Blaha Lujza utca sarkán lévő artézi kútból itatták, vödörrel a lovakat. Nyáron por, télen sár nehezítette a közlekedést.

Az utca múltja a 19. század második felére nyúlik vissza. A vasútállomás felé eső része korábban Rákospalotához tartozott: a neve Erdősor utca volt, de a köznyelvben Villasornak hívták, mivel sorra épültek itt az elegáns villák a Palotai erdőnek nevezett liget délkeletre eső részén. Azóta az őshonos fenyők, gesztenyefák nagyrészt kipusztultak, néhány villa kertjében egy-egy hírmondó maradt belőlük. Az utca nyugati, Attila utcáig terjedő szakaszát 1914-ben nevezték el Vécsey Károlyról, amikor a környéken valamennyi aradi vértanú „utcát kapott”. 1929-ben Újpesthez csatolták a Villasort, ezzel a vasútállomásig meghosszabbodott a Vécsey utca. Az út kiépítésére, burkolására, a járdák kövezésére az 1960-as években került sor.

Fotó: Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény

Brunovszky vendéglő főépülete és kerthelyisége az 1930-as évek végén

A Vécsey utcában számos híres ember lakott. Az állomás felől haladva legelőször – a most éppen felújítás alatt álló – Brunovszky-villa épülete tűnik a szemünkbe. Ez volt az 1912-ben *Brunovszky József* (1830–1916) által alapított vendéglő, amelyet az 1949-es államosításáig a Brunovszky család üzemeltetett – 2500 fős férőhelyével, kerthelyiségével, borkereskedésével a környék legnagyobb és talán legkedveltebb vendéglője volt.

Fotó: zsolnaygaleria.hu és a szerző felvétele

A Varga-Nádaskay-villa napjainkban (ma óvoda) és Varga Vilma

A következő villában hosszabb ideig *Varga Ferenc* állatorvos, egyetemi tanár lakott, akinek lánya, *Varga Vilma* (1865–1950) zongoraművész *Liszt Ferenc* tanítványa volt. A világhírű zeneszerző többször kivonatozott Pestről a Varga családhoz, ahol a jelenlévők legnagyobb örömére a zongorához ült és kedves tanítványával négykezest is játszott.

Fotó: Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény és wikipedia

Perlmutter Izsák és festményén a villája

1920–1936 között a Villasoron lakott *Passuth László* (1900–1979) író, édesanyja elegáns házában. Ekkor írta a *Kutatóárok* című önéletrajzi regényét. E sorok írójának nagymamája rendszeresen látogatta barátnőjét, az író édesanyját, *Éber Emánuellá*t, akivel távoli rokonságban állt. A környék talán legimpozánsabb épületében lakott *Perlmutter Izsák* (1866–1932) festőművész, aki a villa szalonját és kertjét több festményen is megörökítette. Az európai hírű művész halála után nevelt lányáé lett az ingatlan, amely az 1952-es államosítás és átalakítások után kiskeresetű bérlőknek adott otthont. A lepusztult házat néhány éve lebontották, jelenleg többlakásos társasház épül a telken.

A híresség közül meg kell még említenünk a Vécsey és Leiningen utca emeletes sarokházában lakó *Erkel Tibor* (1934–2017) zongoraművész-tanárt, zenei rendezőt, aki feleségével, *dr. Bognár Márta* orvossal és gyermekeikkel élt itt. Az oldalágon *Erkel Ferenc*cel rokon művész emlékét az újpesti zeneiskola falán elhelyezett emléktábla örökíti meg. Felesége a mai napig megbecsült tagja Újpest kulturális közösségének.

A teljesség igénye nélkül felsorolt jelentős emberek mellett szólnunk kell az utcában évtizedekig működő Kozma cukrászdáról, ahol finom fagyit lehetett kapni; hétvégéken hosszú sor állt az üzlet előtt. Nemcsak Újpestről, hanem Pest, sőt Buda számos részéből érkeztek ide vendégek élvezni ezt a híres, hűsítő édességet. Talán tőlük, talán másoktól származik a környék „újpesti Rózsadombként” emlegetése, benne a Vécsey utcával.

Budafok közlekedéstörténetéről

Kiállítás a közösségi közlekedés múltjáról

•••• *Gyönki Viktória*

Új időszaki kiállítás nyílt meg „Volt egyszer egy Budapest-Budafok helyi érdekű vasút” címmel 2024. szeptember 8-án a budafoki Magdolna Udvar Helytörténeti Gyűjteményben. A sokat sejtető elnevezésű tárlat az első közlekedéstörténeti kiállítás a Magdolna Udvarban. Megálmodója *Nehéz György* magángyűjtő és *Bodrog Zoltán,* akik a kiállításhoz tartozó bőséges, adatokban gazdag szöveget is elkészítették.

A tárlat gerincét Nehéz György tárgyai adják, de több olyan gyűjtő, vagy magánszemély is hozzájárult a kiállításhoz, akik rendelkeztek valamilyen emlékkel az egykori HÉV és villamos vonallal kapcsolatban. Helyszűke miatt közülük csak *Petz Nándor*t emeljük ki, aki a korábbi években már szervezett emlékkiállítást a 43-as villamosvonal múltját felidézve. A tárlaton bemutatásra kerül több tervező által kivitelezett HÉV és villamos kocsi modellje, a Minimeter Studio makettje a 43-as villamossal és az egykori Nefelejcs kocsma épületével. Több tucat menetjegy és tervrajz mellett bőséges válogatást láthatnak az érdeklődők fényképekből és a villamosvonal rajzaiból. Külön részen kerülnek bemutatásra telefonkészülékek, valamint megtekinthetők egy UV típusú villamosból származó alkatrészek és jelzőtáblák sokasága. A kiállítás érdekességei közé tartozik az utolsó 43-as járat táblája, valamint a már befedett vonalból származó síndarab is.

Fotók: Magdolna Udvar Helytörténeti Gyűjtemény

Magángyűjtők muzeális anyagai a tárlaton

A 43-as villamos és az egykori Nefelejcs kocsma makettje

A kiállítás megnyitása különleges alkalom volt, mivel a BKK és a BKV jóvoltából 43-as nosztalgia járat közlekedett a budafoki Városház tér és a Móricz Zsigmond körtér között – ez a régi 43-as villamosvonal megmaradt szakasza. Ezen kívül villamospótló busszal is „bejárhatták” a 43-as már nem létező szakaszát az érdeklődők. A kiállításhoz kapcsolódóan október 5-én 15 órától közönségtalálkozót szervezünk a Magdolna Udvarban. November 16-án Petz Nándor jóvoltából villamosközlekedéssel kapcsolatos előadás és filmvetítés lesz. Időszaki tárlatunk december 7-ig tekinthető meg.

Szellem útja

Időutazás az 1940-es évekbe

•••• *Simor Ágnes*

Színházi nyomozás a Csányi 5-ben, az Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tárban. „A házban berendezett tárlat rekonstruálja egy zsidó nagypolgári otthon több helyiségét, egy nyomdász család otthonát, bepillanthatunk egy rabbi dolgozó szobájába, egy fényképész műtermébe és egy varrónő műhelyébe is.(...) A hatalmas munkával összerakott programot csak ajánlani tudjuk mindenkinek, de kiváltképp a tanárokat ösztönöznénk, hogy nézzék meg, és vegyék fel osztályaik jövő évi programjába. A rendhagyó történelemóraként funkcionáló múzeumlátogatás ez esetben valóban élményszerűvé tenné a korszak tanítását.” (Forrás: Szellem útja – színházi nyomozás tárlatvezetéssel az Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tárban – FakTúra lásd: *webleg.hu)*

„Különös időutazáson vettünk részt a skanzenszerű szobákban.(...) a nyomozójáték drámainstruktora – a bevezetőjében mintegy mellékesen megjegyezte, úgy hírlik, ezen a helyen nem ritka, hogy szellemeket látnak a házban. Mindezt a szokásos hangulatoldó humornak véltem mindaddig, amíg az első nagypolgári enteriőrbe be nem robbant egy hullasápadt, hófehér ajkú jelenés. Izgatott volt, minket nem vett észre.” (Forrás: Felkavaró időutazás a Csányi 5. szám alatti ház falai között – *Kibic Magazin*)

A résztvevők bepillanthatnak a korabeli zsidó élet mindennapjaiba egy olyan korszakban, amikor még virágzik a zsidó kultúra, de hamarosan minden megváltozik és eltűnik. Látogatóink nem csak megfigyelők, segíthetnek a szereplőnek elérni célját; a jelenbe visszatérve pedig dokumentumokat találnak, amikből kiderül, mi lett az ő sorsa. A történethez valós családtörténeteket használtunk fel, melyek archív fotókkal, anyagokkal együtt megtekinthetők a levezető beszélgetés során.

Programunkat, a Simorág TánCirkusz és Detectivity koprodukciót a Gláser Jakab Emlékalapítvány Teleki’44 történelmi kutatásai alapozták meg.

Fotó: Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár

Gyertyagyújtás a nagypolgári enteriőrben

Tanár úr kérem

Szeptembertől indul

•••• *R. Keleti Éva*

Egy gimnazista lány ezt a kérdést tette fel a Csányi5 – Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár állandó kiállításának megnézése után: „Miért hozott ide minket a tanár úr?” Kérdése egyaránt kellemetlenül érintette a tanárt és engem is, mint tárlatvezetőt. Mert ha a program végéig nem derült ki számára, hogy miért látogatott el hozzánk, és mi a jelentősége a budapesti zsidóság történetét bemutató állandó kiállításnak, akkor bennünk a hiba.

Korabeli iskolai eszközök és társasjáték

Az mindig érezhető, ha egy tanár előre felkészíti a diákjait, megosztja velük, hogy mit láthatnak majd a kiállításon. Esetleg előre tájékoztat Budapest történetéről, gazdasági fejlődéséről, illetve a két világháború közötti időszak nemzetiségi és vallási sokszínűségéről.

Ez a butának tűnő, mégis nagyon fontos kérdés ösztönzött minket arra, hogy olyan programot dolgozzunk ki a diákok számára, amelyhez közvetlenebbül, a saját mindennapjaikon keresztül is kapcsolódhatnak. A kiállítási tárgyaink közül a legnagyobb figyelmet egy régi bizonyítvány kapja, amit a gyerekek részletesen elemeznek, tantárgyról tantárgyra, és jegyről jegyre vizsgálják, hogy milyen eredményeket ért el 1904-ben a bizonyítvány birtokosa. Ez a kiemelt figyelem adta az ötletet a „Tanár úr kérem” című program kidolgozásához.

Ezen a tárlatvezetésen, programon felfedezhetik hogyan éltek, milyen iskolába jártak és mit tanulhattak a 20. század első felében élő fiatalok. Ennek kiváló hátteret biztosít például a kiállításunkon berendezett lakásbelsők, egy módosabb polgár lakásának gyerekszobája. A fő szempont, annak bemutatása, hogy milyen lehetőségeik voltak a fiataloknak a 20. század

Fotók: Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár

Polgári lakás gyerekszoba enteriőr

első felében, tehetős polgár- vagy munkáscsalád gyerekeként, zsidóként, akár ortodox akár neológ neveltetésben, vagy éppen tovább tanulni vágyó lányként. Az elmondottakat irodalmi idézetek mélyítik. Adott, hogy a program címadó kötetének íróját *Karinthy Frigyes* idézzük, de elhangzanak részletek *Molnár Ferenc*től, *Szabó Magdá*tól, *Fehér Klárá*tól, *Ottlik Géza*tól.

A tárlatvezetést akár csoportban, akár egyéni módon megválaszolandó kérdéssor zárja, ahol ma már teljesen elfelejtett fogalmak magyarázására is kitérünk. Például: mi a plajbász mai neve, mire használták a pennát, és mire jó az abakusz?

Szusza 100

Kiállítás az újpesti legendáról

•••• *Laszip Gábor*

Tavaly decemberben volt *Szusza Ferenc* születésének centenáriuma. A kerek évfordulóra emlékezve az újpesti városháza mellett szabadtéri kiállítás nyílt a gólrekorder futballista életéről.

Szusza Ferenc 1923. december 1-én született az angyalföldi Szekszárdi utcában, ám a szomszédos Újpesten vált felnőtt labdarúgóvá és pályafutása végéig hűséges maradt a lila-fehérekhez. A labdarúgóként és edzőként is rendkívül sikeres sportoló 1994-ben a IV. kerület, Újpest díszpolgára lett, 2003-tól pedig az ő nevét viseli a Megyeri úti stadion. A kerek évforduló remek alkalmat nyújtott az emlékezésre.

A *Laszip Gábor* sporttörténész/kurátor által megálmodott és összeállított kiállítás hét tablón mutatja be a csatár életét. A hatalmas molinók számos jól ismert és néhány korábban sohasem publikált fénykép segítségével mutatják be Szusza Ferenc gyerekkorát, futballista pályafutását, az Újpest és a magyar válogatott színeiben eltöltött időszakát. Színészi alakításai és kölcsönjátékosként elért sikerei sem maradtak le a tablókról. A kiállítás látogatói megismerhetik Szusza eredményekben gazdag edzői pályafutását, valamint emlékezetének ápolását is: emléktábláját, szobrát, a róla elnevezett stadiont.

Fotó: Nagy Dóra

A tárlat kurátora és az egyik tablója

A kiállítás képanyaga legnagyobbrészt Szusza Ferenc hagyatékából származik, azonban a képek felkutatásában és összeállításában hatalmas segítséget nyújtott az Újpesti Torna Egylet, az Újpest Football Club és számos sporttörténész és újpesti szurkoló is.

A „Szusza 100” szabadtéri kiállítás 2024. augusztus 29-én, az Újpesti Városnapok rendezvénysorozat részeként nyílt meg és szeptember 26-ig ingyenesen, napi 24 órában volt látogatható az újpesti Szent István téren. A tárlat megtekintése futballrajongók számára „kötelező” programot, de az újpesti, budapesti lokálpatrióták számára is különleges élményt adott.

Honismereti Akadémia

Konferencia honismertető elődeinkről

Esztergomban, a 10–11. század királyi székhelyén és vallási központjában, július 8–12. között rendezte meg a Honismereti Szövetség és a Péczeli József Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület az 51. (LI.) Országos Honismereti Akadémiát *Nagy honismertető elődeink – Bél Mátyástól Bálint Sándorig* témakörben. Minden évben más témakörrel és más megyével közösen, de azonos felépítéssel szervezi ezt a konferenciáját a Honismereti Szövetség, melyen már több éve a Honismeret folyóirat támogatása céljából egy vasárnapi jótékonysági esttel is fogadják az érkezőket.

Fotók: BHT

Budapesti kitüntetettek: dr. Sárközy Péterné, Fericsán Kálmánné, Heilauf Zsuzsanna, Pápai Tamás László

Konferenciájuk ünnepélyes megnyitóját hétfőn az esztergomi Megyeháza dísztermében tartották. Itt adták át a Honismereti Szövetség kitüntetéseit is – a Budapesti Honismereti Társaság ajánlására 2024-ben a Honismereti Szövetség Honismereti Munkáért emlékérmét *Heilauf Zsuzsanna* vehette át, Honismereti Munkáért Emléklappal *Fericsán Kálmánné*, *Pápai Tamás László* és *dr. Sárközy Péterné* kapott elismerést munkájáért. Délután faültetéssel egybekötött helytörténeti sétán lehetett megismerni a vendéglátó város nevezetességeit. Az ötnapos konferencián a Budapesti Honismereti Társaság 24 fővel képviselte a fővárost.

Megnyitója az esztergomi Megyeháza dísztermében volt

Az akadémia résztvevői az esztergomi Balassa Bálint Gazdasági Technikum és Szakképző Iskola dísztermében több mint húsz előadást hallhattak *Oláh Miklós* esztergomi érsek munkásságától az Esztergomhoz kapcsolódó témájú előadásokig – az előadások címe és előadóik a Honismereti Szövetség honlapján olvashatók (https://honismeret.hu/akademiak_fg/li-orszagos-honismereti-akademia-esztergom/). Konferenciájuk harmadik napján több szekcióülést tartottak, melyek a honismertető példaképeinktől a honismertetés új „vidékei”-ig (21. századi formák, modern platformok) területet ölelték fel.

Hétfőn az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárat is megtekintették

Nem csupán szakmai előadások voltak, de a már említett esztergomi városnézés, a megyeiek esti kulturális programjai, és az utolsó előtti napon választható egynapos szakmai tanulmányutak (Esztergom megye településeire és a Felvidékre) szintén színesítették az ötnapos konferenciát.

Budapesti Históriák

Budapesti Honismereti Társaságunk és Budapest Főváros Levéltára Budapesti Históriák című előadóest-sorozatát minden hónap lehetőség szerint első szerdai napján, du. 5 órai kezdéssel Budapest Főváros Levéltára földszinti Gárdonyi Albert termében tartjuk (Budapest, XIII. ker., Teve u. 3–5.). Ezek nyilvánosak, belépődíj nélküliek, minden érdeklődőt szeretettel várunk.

Október 2. Szerda
• *Mesterséges intelligencia és a történetkutatás*
Előadó: *Földváry Gergely* történész
• *A Párisi Nagy Áruház tüze (1903)*
Előadó: Hózer Benjámin szakmatörténeti kutató

November 6. Szerda
• *Az első budapesti felhőkarcoló tervek*
Előadó: *Csáki Tamás* művészettörténész
• *A Kürt utcai fürdő és a szociális gondozás*
Előadó: *Guba Ildikó* szociális munkás

December 4. Szerda
• *Feszty Árpád és budapesti falképei*
Előadó: *Görbe Márk* művészettörténész
• *A budapesti gettók megmenekülése*
Előadó: *Róbert Péter* történész

Irodalomunk lánglelkű alakja

125 éve született Kodolányi János

• • • • Földváry Gergely

Idén lenne 125 éves a 20. századi magyar irodalom egyik kiemelkedő alakja, *Kodolányi János*. Az író munkássága és élete mély nyomot hagyott az irodalmi világban. Kodolányi élete és pályafutása tanulságos, művei pedig ma is élő klasszikusok a magyar irodalom palettáján.

A Pest megyei Telkin született 1899. március 13-án egy vidéki katolikus köznemesi családban. Életének egyik meghatározó korszaka az 1920-as évek elején kezdődött, amikor feleségével Budapestre költözött. A kezdeti idők nehézségei, a nyomor és a megélhetési gondok ellenére Kodolányi kitartóan dolgozott.

Irodalmi karrierje igazán akkor indult be, amikor az akkor már elismert *Móricz Zsigmond* felfigyelt a *Nyugat*ban megjelent *Sötétség* című elbeszélésére. Móricz végig nagyra becsülte Kodolányi tehetségét, segítette a rendszeres publikálásban, és 1932-ben ő nyitotta meg Kodolányi szerzői estjét a *Nyugat* folyóiratnál. Kodolányi sokoldalú írói munkásságát számos műfajban bizonyította. Szociológiai írásai mellett különösen népszerűek voltak történelmi regényei.

Fotó: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Kodolányi János az 1930-as években

Olyan művekkel ajándékozta meg az olvasókat, mint a *Boldog Margit* vagy a *Julianus barát*, mely utóbbi szolgált alapjául az 1991-es Julianus barát filmnek is. Emellett híres regénye, *Az égő csipkebokor*, a magyar irodalom egyik fontos alkotása. Számos helyen lakott Budapesten, de életének utolsó éveit a XII. kerületi Hegyvidéken töltötte, a Böszörményi úton.

Halála után, 1969. augusztus 18-án, a Farkasréti temetőben helyezték végső nyugalomra, a temetési szertartást régi barátja, *dr. Belon Gellért* katolikus püspök vezette. Temetésén *Veres Péter* író megható gyászbeszédben emlékezett meg róla: „(...) Író, költő, művész, gondolkodó, politikus, mi a te dolgod? A szolgálat (...)" – mondta, ezzel is kifejezve Kodolányi elkötelezettségét és szolgálatkészségét a magyar nemzet iránt.

Egykori hegyvidéki lakásánál, a Böszörményi út 26. alatt 1974-ben emléktáblát helyeztek el, majd munkásságának elismeréséül 1990-ben posztumusz Kossuth-díjjal, 1999-ben pedig Magyar Örökség díjjal tüntették ki. Nevét ma iskolák, egyetemek, intézmények viselik, amelyek a jövő nemzedék számára is tovább adják szellemi örökségét.

Sári néni

Emléktábláját Újpesten avatták

• • • • gábriel

Egy újpesti családi ház falán (Istvántelek, Klára utca 39.) augusztus 31-én avatták fel az Újpesti Városnapok egyik eseményeként *Karig Sára* (1914—1999) költő, műfordító, szerkesztő emléktábláját. Újpest Önkormányzata képviseletében *Perneczky László* alpolgármester köszöntötte a megjelenteket és emlékezett meg a kortársai által *Bulgakov* fordításairól és az Európa Könyvkiadó *Népek meséi* sorozatának szerkesztéséről ismert Karig Sára életéről, annak újpesti vonzatairól. Emléktáblája aktualitását születésének 110., elhunytának 25 éves évfordulója adta. Az alpolgármester személyes élményeiről is beszámolhatott: a szomszéd utcából ide, a Sári nénihez járt angolt tanulni. Megtudhattuk, hogy az Újpesti Erőművel szemben, az Elem utcára nyiló tér a Karig Sára park nevet kapta és itt hamarosan a Népek meséi sétány nevet is olvashatjuk.

Fotó: BHT

Karig Sára emléktáblája az istvánteleki Klára utcában

A neves irodalmár életét a Magvető Kiadó *Tények és Tanúk* sorozatában 2019-ben kiadott, *A szerencse lánya* című önéletrajzkötetből ismerhetjük meg. Bajai pedagóguscsalád gyermekeként a szegedi gimnázium, egyetem, mérlegképes könyvelői képesítés, angliai nevelőnősködés, angliai tanári diploma után egy székesfővárosi Váci úti gyár német-angol levelezőjeként vált szociáldemokratává, *Radnótiék* és a *Szent-Györgyi* család barátjává. A német megszállás után a Svéd Vöröskeresztnél *Valdemar Langlet* munkatársaként sok zsidó gyermek, magyar katonaszökevény, angol hadifogoly életét mentette meg. Az 1947-es kékcédulás választásokon választási biztosként a Magyar Kommunista Párt visszaéléseit azonnal jelentette – másnap már az ÁVO foglya, majd kémkedéssel vádolva (ítélet nélkül!) hét évig a GULÁG deportáltja. Itt megtanulta az orosz, ukrán, bolgár nyelvet, de a kényszermunkatáborokban alkotott verseit fejben hozhatta csak haza. Rokkantnyugdíjas lett, majd könyvkiadóknál szerkesztőként, műfordítóként dolgozott. 1985-ben megkapta a *Jad Vashem* Világ Igaza díját, 1994-ben műfordításaiért a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjét.

Reko Retro

Félévszázados a panelvilág Újpesten

• • • • Szöllősy Marianne

Félévszázados évfordulót ünnepel Újpest 2024 novemberében. 1974. november 6-án tették le az Árpád úti lakótelepnek nevezett, később új városközponttá vált terület építésének alapkövét. Ehhez a naphoz még további két jelentős esemény is kötődött, ekkor adták át a forgalomnak a Rákospalotára vezető Árpád úti felüljárót és az új Újpesti Gyógyfürdő és Uszoda épületét.

A hármas évforduló alkalmából időszaki kiállítás nyílik a Polgár Centrum – Újpest Galériában (1042 Budapest, Árpád út 66.).

Főként a Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény tulajdonában lévő relikviákat jeleníti meg a hatalmas városszerkezeti átalakulást eredményező beruházás történetét megelevenítő kiállítás, fotók, eredeti dokumentumok és korabeli tárgyak segítségével.

Tárlatunk fő témája az ötven év alatt számos pozitív és negatív kritikát megért lakótelep. Az építkezés tervezése során városrekonstrukciónak nevezett tömbrehabilitáció – Újpest térképének szinte vonalzóval körülhatárolt részén – teljes lakóterület-szanálást eredményezett. Válogatás nélkül bontották le a többségében komfort nélküli munkáslakásokat, kúriákat, kisebb műhelyeket, gyár- és középületeket.

Fotó: Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény

Bontás és építés Újpesten

A rekonstrukciót Újpesten is az indokolta, hogy már a ’60-as évek végén, a főváros egyéb kerületeihez hasonlóan, óriási lakáshiánnyal küzdöttek. Az *Újpest* újság 1973. március 5-én írt arról, hogy 6000 (1974-ben már 7000-et regisztráltak) lakáskérvény várt a tanácsnál megoldásra, de valójában 13 000 komfort nélküli lakás is korszerűsítésre várt. Gyors megoldást a nagyarányú lakótelep-építés jelentett. Nagyjából 1985-ig fokozatosan 18 000 lakást bontottak le, s helyükön 22 000 új, korszerű, távfűtéses lakást építettek. A beköltözők számára a régi életmód jelentős változását jelentették az összkomfortos lakások. A kiállítás szándéka szerint megjeleníti a drasztikus átalakulás nehézségeit és előnyeit is.

A lakosság létszámának nagyarányú növekedése megkövetelte a szociális, kereskedelmi és egyéb létesítmények létrehozását is. A korábban tervezett tisztasági fürdő helyett (erre már kevésbé volt szükség) gyógyfürdő és uszoda épült. Sajnos erről a tárlat már csak múlt időben mesélhet, megszűnt.

A közlekedés korszerűbbé, gyorsabbá tétele szempontjából igen fontos volt a Rákospalotát Újpesttel összekötő vasúti felüljáró építése. A hármas évforduló részeként erre is kitér a történeti tárlat.

Helyóvó II. Kerületi Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Viczián Zsófia
tel.: 06-20-396-2779
cím: 1024 Budapest, Mechwart lépcső (egykori óvóhely),
nyitva: Sze: 14–18 óra, illetve bejelentkezésre

Óbudai Múzeum
Vezető: Gálfi Ágnes, tel./fax: 250-1020,
cím: 1033 Bp., Fő tér 1.,
nyitva: K–V: 10–18 óra.

Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Szöllősy Marianne,
tel.: 370-0652, cím: 1043 Bp., Berda J. u. 48.,
nyitva: K–P.: 10–18 óra, Szo.: 10–14 óra.

Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár
Helytörténeti munkatárs: Keleti Éva,
tel.: 369-3688,
cím: 1077 Bp., Csányi u. 5.,
nyitva: V–Cs: 14–18, P: 10–14 óra

Józsefvárosi Múzeum
Vezető: Tamás István
tel.: 06-20-6150766, 06-70-5147965
cím: 1085 Bp., József krt. 70.
nyitva: Időszaki kiállítótér (VIII. József krt. 59–61.)
Sze–Cs–P: 14–18, Szo.: 10–18 óra

Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Gönczi Ambrus, tel.: 218-7420,
cím: 1092 Bp., Ráday u. 18.,
bejárat az Erkel utcából,
nyitva: K–P: 12–18, Szo: 10–14 óra.

Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Verbai Lajos,
cím: 1102 Bp., Füzér u. 32.,
nyitva: K–Sz: 10–14, Cs: 14–18, Szo.: 9–13 óra.
Kutatói nap – P.: 9–13 óra

Albertfalvi Hely- és Iskolatörténeti Gyűjtemény
Vezető: Papp Gábor, tel.: 208-6635, 06-70-704-5938,
cím: 1116 Bp., Pentele u. 8.,
nyitva: K, Cs, Szo: 14–18 óra.

Etele XI. kerületi Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Farkas Zsolt,
tel.: 204-6788; 06-70-682-2144,
cím: 1116 Bp., Gyékényes u. 45–47.,
nyitva: H–P: 10–19 óra.

Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Földváry Gergely,
tel.: 06-70-360-2447,
cím: 1121 Bp., Zugligeti út 64.,
nyitva: Sze–V: 10–18 óra.

Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Meyer Gáborné,
tel.: 06-30-453-3693,
cím: 1131 Bp., József Attila tér 4.,
nyitva: K–Cs: 11–17, P: 9–16 óra.

Samodai József Zuglói Helytörténeti Műhely
Vezető: Majkó Zsuzsanna
tel.: 06-70-522-3577,
cím: 1144 Bp., Vezér u. 28/b.
nyitva: előzetes egyeztetéssel
e-mail: helytortenet@cserepeskft.hu

XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjteménye
Vezető: Kis Emőke Hajnalka,
tel.: 419-8216,
cím: 1158 Bp., Pestújhelyi út 81.,
nyitva: K–P: 10–16, Sze: 12–18, Cs, Szo: 10–14 óra

Kertvárosi Helytörténeti Gyűjtemény
(szakmai besorolás nélkül)
Vezető: Müller Ildikó,
tel: 604-8342,
cím: 1165 Bp., Veres Péter u. 157.,
nyitva: H–K: 9–18, Sze–P: 9–16, Szo: 9–13 óra.

Erdős Renée Ház Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóterem
Vezető: Ádám Ferenc,
tel.: 256-6062, 258-4693, fax: 256-9526,
cím: 1174 Bp., Báthory u. 31.,
nyitva: K–V: 14–18 óra.

Tomory Lajos Múzeum
Vezető: Heilauf Zsuzsanna,
tel.: 290-1585, 06-20-316-9885,
cím: 1181 Bp., Margo Tivadar u. 116–118.
nyitva: Cs–P: 10–18, Szo: 14–18 óra.

Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Siklós Zsuzsa,
tel.: 281-1619, cím: 1191 Bp., Csokonai u. 9.,
nyitva: K–P: 14–18 óra, páros heteken Szo: 10–14 óra.

Pesterzsébeti Múzeum
Vezető: D. Udvary Ildikó, tel.: 283-1779,
cím: 1203 Bp., Baross u. 53.,
nyitva: K–Szo: 10–18 óra.

Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Molnár Krisztián,
tel.: 278-2747, cím: 1213 Bp., Szent István út 230.
nyitva: Sze: 8–14.30, P: 14–18, Szo: 9–13 óra.

Magdolna Udvar Helytörténeti Gyűjtemény
Vezető: Gyönki Viktória
tel.: 610-8532
cím: 1221 Budapest, Kossuth Lajos u. 24.
nyitva: Cs–P–Szo: 10–18 óra.

Soroksári Helytörténeti Gyűjtemény
Soroksári Helytörténeti Gyűjtemény
vezető: Geiger Tamás,
tel.: 287-3057,
cím: 1238 Bp., Szitás u. 105.,
nyitva: Sze–P.: 10–17 óra.

1956-os nemzetőr emlékmű

Rákoskert szobrának létrehozásáról

• • • • Szelepcsényi Sándor

Hazánkban az első és mindmáig egyetlen 1956-os nemzetőr emlékmű létesítéséhez vezető útról tapasztalataimat összegzem. A helyszín és a téma megtalálása az elsődleges feladat. Mindenképpen törekedni kell arra, hogy legyen kapcsolat a kettő között, mert ez a tény nagyban erősíti a hitelességet. Esetünkben ez adott volt, mert a főváros XVII. kerületében lévő Kucorgó téren 1956. október végén és november elején közösen teljesítettek őrszolgálatot a rákoskerti és rákoscsabai nemzetőrök.

A megvalósításhoz támogatói háttér keresése feltétlenül szükséges. Mivel az emlékhelyeknek területi igénye van, meg kell szerezni a terület gazdájának a hozzájárulását. Ezen kívül szükség van a település önkormányzatának és az ügyünket felvállaló egy, vagy több egyesületnek a támogatására is. A műtárgy konkrét meghatározása nélkül nem lehet sikeres a továbblépés. Világosan meg kell tudni határozni, hogy mit szeretnénk, általános megfogalmazás nem elegendő. Akikkel kapcsolatba lépünk, azoknak pontosan tudniuk kell, mihez kérjük a támogatásukat. Mi meghatároztuk, hogy az alkotás egy szobor legyen, amelynek méltó módon kell emlékeztetnie az utókort az 1956-os Nemzetőrség tagjainak bátor, hősies helytállására.

Miután elvi döntéssel sikerült a helyszínt meghatározni, az önkormányzat támogatását érezve, pályázatot írtunk ki. A beérkező pályamunkákat a Budapest Galéria szakértői bizottsága zsűrizte. A szükséges hivatalos lépések biztosíthatják a megvalósítás folyamatosságát. A mi esetünkben ez Rákosmente Önkormányzata képviselői testületének pártoló döntését jelentette.

A pénzgyűjtést ekkortól tudtuk megkezdeni, mivel minden szükséges engedély már a birtokunkban volt. Ez rengeteg munkát jelentett, mert kezdve a legmagasabb szintű állami szereplőktől a kispénzű magánszemélyekig, valamennyi számba vehető adakozót igyekeztünk megkeresni. Pályázatokon is indultunk és így sikerült a kezdéshez szükséges összeget összeszedni. Az adományokat és a kiadásokat külön bankszámlán kezeltük.

Fotó: a szerző felvétele

Az emlékmű a XVII. kerületi Kucorgó tér sarkán

A tényleges munka elindításának így nem volt akadálya. A kivitelező szobrászművésszel megkötöttük a szerződést, aki elkészítette az agyag- és gipszmodellt. Beszereztük a szobor és talapzat anyagát, a kőtömböket és a talapzat környezetéhez szükséges alapanyagokat. További szerződések születtek azokkal a vállalkozókkal, akiket be kívántunk vonni az emlékmű és környezetének munkáiba.

Legnagyobb kihívást a folyamatos munkához szükséges anyagi fedezet előteremtése jelentette, szükség volt további források felkutatására. Ismét pályázatokon indulunk és sikerült is előteremteni a még szükséges összeget.

A feladatok teljesülésének állandó figyelemmel kísérése fontos feladat volt. Amellett, hogy a munkafázisok időre történő befejezését figyeltük, ugyanakkor ügyeltünk arra is, hogy az adományozókat rendszeresen értesítsük a munkák előrehaladtáról.

Az avatás előkészületei esedékessé váltak, amikor már látni lehetett, hogy határidőre mindent sikerül befejezni. Összeállítottuk a meghívandó fontos személyek listáját és megterveztük a meghívót, a Magyar Posta Zrt-vel alkalmi bélyeget, egyik művésszel emléklapot, a másikkal emlékérmet, egy céggel pedig az adományozók nevét feltüntető márványtáblát készíttettünk.

Így sor kerülhetett az előre kijelölt időpontban az avatásra, mivel a határidőket sikerült betartani. A többszáz megjelent részvételével zajló, valóban nagyszabású ünnepség keretében lelepleztük hazánk mindezidáig egyetlen 1956-os Nemzetőr emlékművét!

Az utógondozást már a kezdet-kezdetén meg kell szervezni, mert egy-egy emlékhely létrehozásával és annak felavatásával még koránt sincs vége a munkának. Folyamatos feladatot jelent az állapotának figyelemmel kísérése, a szükséges karbantartási feladatok elvégzése, az emlékmű témájához kapcsolódó események szervezése, és főleg az egymást követő generációk figyelmének felkeltése és elevenen tartása az emlékhely által hordozott eszmei tartalom iránt.

Örökös gólkirály volt

Száz éve született Szusza Ferenc

• • • • Laszip Gábor

Újpest legendás labdarúgója, a kerület díszpolgára, *Szusza Ferenc* száz esztendeje, 1923. december 1-jén született. Gyermekkorát az Újpest határában húzódó Szekszárdi utcában álló Juta-házban töltötte és minden nap sötétedésig a közeli grundon futballozott. 1935-ben a Jutagyári TE igazolt labdarúgója lett és csapatával a kölyökbajnokság budapesti III. osztályában szerepelt. 1938-tól az Izabella úti Báró Wesselényi Miklós felsőkereskedelmi középiskola tanulója lett és az iskola KISOK-bajnokságban induló csapatában futballozott, középcsatárként.

Fotó: a szerző tulajdona

Zsengellér Gyula és Szusza Ferenc 1945-ben

Szusza 1940-ben átigazolt az Újpesti Torna Egyesülethez, és az első évben a klub második számú, amatőr csapatában játszott a Nemzeti Bajnokság másodosztályában. 1941-ben, 17 éves korában bemutatkozott az UTE profi futballcsapatában, az Újpest FC-ben. A gólerős, ragyogó rúgótechnikával rendelkező csatár az NB I-es csapatból rögtön kirobbanthatatlan lett, és első felnőtt szezonja végén klubjával magyar bajnoki ezüstérmet szerzett. 1942-ben a magyar labdarúgó válogatottban is bemutatkozott – természetesen góllal. Első trófeáját 1943-ban nyerte, amikor az Újpesttel elhódította a Szent István kupát.

Ragyogó futballtudása igazán a második világháborút követő években bontakozott ki. *Zsengellér Gyulá*val félelmetes, rendkívül gólerős csatárpárost alkottak, míg jobbszélsőjével, *Egresi Béla*val szinte egymás gondolatait is ismerték. Szusza Ferenc az Újpestet 1945 és 1947 között sorozatban háromszor vezette magyar bajnoki címre és a csapattal nemzetközi szinten is szép eredményeket ért el. 1947-ben az Újpest csapatkapitánya lett és Magyarországon az év játékosának választották, 1948-tól a válogatott csapatnak is kapitánya volt.

Formája csúcsán, 1949 nyarán súlyos térdsérülést szenvedett, amiből csak nehezen tudott felépülni, így a világverő Aranycsapatban csak néhány alkalommal jutott szóhoz. A sportélet szovjet mintájú átalakítását követően a Dózsává alakult Újpestnek még egy évtizeden át volt vezére, irányítója, gólvágója, a lila-fehérek szurkolóinak pedig első számú kedvence, példaképe. 1958-ban Szusza lőtte az Újpest történetének első nemzetközi kupagólját. Utolsó, negyedik magyar bajnoki címét 1960-ban nyerte, majd az év végén, 37 évesen visszavonult. Két évtizeden át tartó játékos pályafutása során végig hűséges maradt az Újpesthez, soha nem igazolt más klubhoz. 463 NB I-es mérkőzésen szerezett 393 góljával a magyar bajnokság örökös gólkirálya, a világ összes labdarúgója közül is csak *Lionel Messi* szerzett nála több bajnoki gólt egyetlen klub színeiben.

Fotó: Szusza Ferenc hagyatéka

Szusza Ferenc 1948-ban

Szusza Ferenc több alkalommal vállalkozott vendégszereplésekre. Labdarúgóként 1947-ben az FTC mexikói, 1957-ben a Honvéd dél-amerikai túráján vett részt, de két alkalommal filmsztárként is nagy sikert aratott. 1952-ben a *Civil a Pályán* című vígjátékban főszereplő volt, alakítását mintegy négy millió mozilátogató csodálta meg a magyar mozikban és további sok millióan Európa számos országában.

Szusza labdarúgó pályafutása befejeztével nemzetközileg is elismert edző lett. 1962 és 1981 között irányította a Győri ETO, az Újpesti Dózsa, az Egri Dózsa, a lengyel Górnik Zabrze, a spanyol Real Betis és az Atlético Madrid csapatait. Edzőként lengyel bajnoki címet, két magyar, két lengyel, valamint egy spanyol kupát nyert.

Fotó: fft-archivum.nemzetisport.hu

A spanyol Real Betis edzőjeként (1972–1977)

1994-ben – első labdarúgóként – Újpest díszpolgárává avatták. 2003 óta a nevét viseli a Megyeri úti futballstadion. Szusza Ferenc hosszantartó, súlyos betegséget követően, 2006. augusztus 1-jén hunyt el. Emlékére 2017-ben az újpestiek közösen, összefogással állítottak szobrot a stadion mellett. A feledhetetlen játékos arca a lila-fehér szurkolók zászlóiról, graffitikről is visszaköszön. Nem csoda: Szusza Ferenc maga volt az Újpest, és az iránta érzett rajongás apákról fiúkra adódott át az évtizedek során!

Őskortól napjainkig

Helytörténeti előadások a II. kerületben

•••• *V. Zs.*

Fotó: Helyóvó II. ker. Helytörténeti Gyűjtemény

Helytörténeti előadás a Pasaréti Közösségi Házban

Folytatódik 2024 őszén is a Pasaréti Közösségi Házban (II. kerület, Pasaréti út 102.) helytörténeti sorozatunk, mivel a II. kerület története szinte kimeríthetetlen téma. Ezúttal a kronológia elvét követve Buda történetét járjuk végig a kezdetektől napjainkig. Mint eddig is, archív képek, fényképek és régi térképek, valamit irodalmi részletek teszik színessé a pénteki napokon, délután ½ 5 órakor kezdődő, nagyjából 60 perces előadásainkat.

Szeptember 20-án Ember a tájon: a kezdetektől az államalapításig című nyitó előadásunkban a kezdet nyomába eredtünk.

Október 25-én az államalapítástól *Mátyás király* koráig tartó időszakot ismertetjük, amely Buda születése és felvirágzása. A II. kerület területén az Árpád-kortól kezdve több település egykori nyomai mutathatók ki: a Pesthidegkúti-medencén két falu, Hidegkút és Gercse osztozott. Budaszentlőrincen (a mai Szépjuhászné környékén) jelentős pálos központ jött létre, a 14. század elejére ez lett a rend főkolostora, országszerte ismert neves zarándokhely. A honfoglaló magyar törzsek egyikének nevét viselte Nyék falu, ennek határában hoztak létre a 14. században egy vadaskertet, vadászkastélyt és nyári lakot. E két utóbbit *Mária királyné* és *Zsigmond király* kezdte el építtetni, majd Mátyás király átalakíttatta és bővíttette. A budai Vár környékén is – kerületünk mai területén – több település létezett; a mai Újlak helyén ekkor Szentjakabfalva állt, tőle délre Felhévíz terült el. A Budát övező hegyek déli lejtőin pedig megindult a szőlőművelés, és egyre jelentősebb és nagyobb bortermő vidékké váltak kerületünk domboldalai.

November 22-én Buda tündöklése és bukása: a Jagellóktól a török kor végéig elnevezéssel a virágzó reneszánsz kultúrát, kereskedelmet, építkezéseket – és aztán a romlás évtizedeit ismerhetjük meg. Az 1500-as századfordulón Buda és környéke még tündökölt, érkeztek a zarándokok Budaszentlőrincre, csodás épülettel bővült a királyi vadaskert, kiváló borok teremtek a hegyoldalban. De aztán bekövetkezett a bukás: Buda elfoglalása után a határában lévő falvak többsége pusztává vált, a pálos kolostort is lerombolták, követ a következő századokban széthordták. A török korban lényegében csak a mai Víziváros és az Országút egy része volt lakott kerületünkből. Budát kettős falrendszer védte, melynek egy szakasza ma is látható a Széna téren. Az 1541 és 1686 közötti török időszak máig álló építészeti emléke Budán a Veli bej és a Király fürdő épülete, valamint Gül Baba türbéje.

Előadóest sorozatunk 2025-ben is folytatódik Buda török megszállás alóli felszabadításától a napjainkig terjedő időszakot hat alkalom során ismertetve.

Szecesszió a fasorban

Erzsébetváros református temploma

•••• *Millisits Máté*

Erzsébetváros református számára az első istentiszteletet 1892-ben tartották a Skót Misszió Erzsébet körút 7. szám alatti helyiségében. A környék református vasárnap esténként ezen a helyen gyűltek össze 1897-ig, amikor a Rózsa utcában imaházat alakítottak ki. A templomépítés céljára a gyűjtés 1903-ban indult. 1908-ban *Laky Adolf* ékszerész 300 ezer koronás adománya jelentősen segítette az építkezés megkezdését. Pár évvel később az egyházközség megvette a kedvező fekvésű Városligeti fasor 5–7. szám alatti telket. Több sikertelen tervpályázat után *Árkay Aladár* tervei szerint indult meg 1911. július 24-én a templom építése.

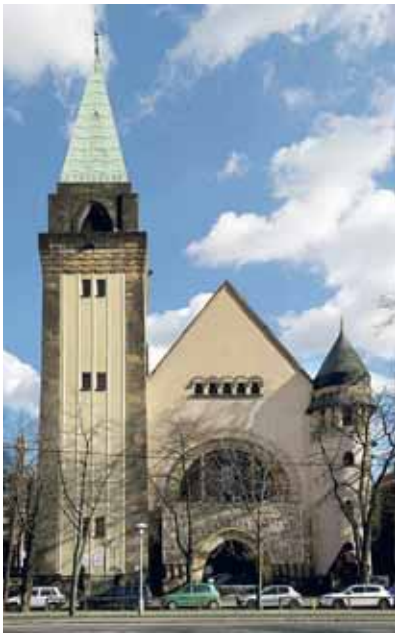

Fotó: gyujtemeny.imm.hu

Árkay Aladár tervezte késő szecessziós stílusban

A görög kereszt alaprajzú templom egyesíti magában a századforduló szecessziós magyar, angol, finn építészetének a népművészetből merítő gondolatait. Kétoldalt egy-egy torony fogja közre a homlokzatot, az itt lévő bejárati falszakaszon Zsolnay-kerámia burkolat található. Négy karzat öleli körül a földszinti templomteret. Az építész által megtervezett magas színvonalat képviselő belső teret *Róth Miksa* festett üvegablakai díszítik. Liturgikus tere a főbejárattal szemközti orgonakarzat előtt található: a fekete márványból készült úrasztala és szószék együttese. A szószék mögött a hangvető szerepét betöltő fülke felületét borító stukkó motívum-együttes a bejárati kapu díszítését idézi. 1913. június 1-jén szentelték fel a templomot.

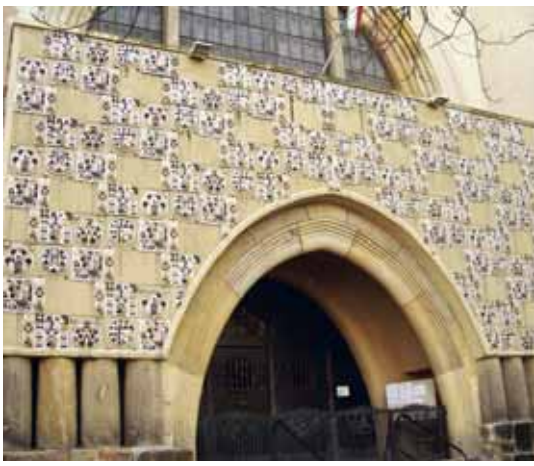

Fotó: a szerző felvétele

A fasori református templom bejárati homlokzata

Budapestről budapestieknek

• • • • Szöllősy Marianne

Lukács Anikó, Simon Katalin, V. László Zsófia (szerk.): A város anatómusa – Tanulmányok Sipos András tiszteletére. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2024. 446. p.

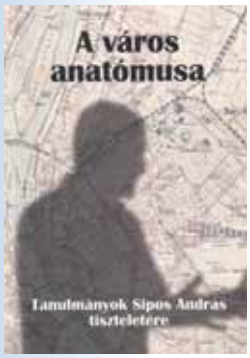

Megbecsült szaktekintélye 36 éve a főváros történeti hagyományainak *Sipos András*, Budapest Főváros Levéltára főosztályvezetője. A tanulmánygyűjtemény előszavában *Kenyeres István* főigazgatótól olvashatjuk: „Levéltári hivatását a szó legnemesebb értelmében gyakorolja, az egyik, ha nem a legképzettebb hazai levéltáros, aki nemcsak munkája során használja fel a legmodernebb levéltári tudást, hanem egyik szorgalmazója a nemzetközi szabványok és eljárások adaptálásának s e tudást a gyakorlatban is oktatja az ELTE-n." A kötet jelképes címe érzékelteti, hogy a jeles várostörténész úgy ismeri Budapest történeti forrásait, mint egy jó orvos az emberi testet.

A kiadvány bevezető tanulmányai alapos áttekintést adnak a levéltárosi hivatás szakmai jellemzőiről, olvashatunk neves elődökről: *Csánki Dezső, Gárdonyi Albert* és *Házi Jenő* életútjáról. További 16 értekezés a főváros történetének szinte valamennyi szegmenséről tudósít. Városfejlesztés, idegenforgalom, a kulturális élet tereinek, illetve a zöldterületek fejlesztésének kérdései. Lakástípusok és lakóik, városi életkörülmények alakulása a huszadik század közepéig, illetve 1945 után, egészen a rendszerváltoztatásig. A kötetet számos illusztráció, fotó és grafika, valamint több száz jegyzet teszi pontossá, kutatók számára is informatív olvasmánnyá.

Sipos András előtt hatvanadik születésnapja alkalmából munkatársai, az általa kezdeményezett *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* szerkesztői körébe tartozók, és tanítványai tisztelegnek írásaikkal. Tudományos szempontból is kiváló kötetük nemcsak a szerzők megbecsülését fejezi ki Sipos iránt, de áttekintést adnak arról is, milyen termékeny táptalajra találtak tanításai.

A II. kerület arcai

• • • • Balázs István

Volt egyszer Budán… I. kötet. Budai Polgár Nonprofit Kft., Budapest, 2023. 320. p.

A fővárosi kerületek közül a második az egyetlen, amelynek száma mellé nem társítunk nevet (ahogy a hetedik kerülethez, hogy Erzsébetváros). Van azonban a második kerületnek 33 városrésze, köztük ismertek – Víziváros, Pasarét, Rózsadomb – és kevésbé ismertek: Rézmál, Nyék, Erzsébettelek... Lüktető belbudai negyed, csendes családi házas és jobbára erdők borította körzet egyaránt található közöttük. Megannyi helyi sajátosság, az emberi kultúra őskorig visszanyúló nyomaival, híresség egykori lakóhelyeivel, az épített örökség becses emlékeivel.

A kerület havilapja, a *Budai Polgár* fennállása óta gondoz helytörténeti rovatot. Az ott megjelent írások javát rendezték kötetbe a helytörténész *Viczián Zsófia* vezetésével a lap szerkesztői.

Miután a tárgyalt városrészeket kiemelő áttekintő térképről tájékozódtunk, hol vagyunk, merre járunk, egy csokor olyan írás következik, amelyeknek tárgya nem egy adott épület vagy a kerület egy híres lakója, hanem a városrészhatárokat sokszor átlépő történelem a római kortól a középkoron át a közelmúltig. Olvashatunk itt régi, már nem létező temetőkről, út menti keresztekről, az egykori szőlőművelésről, az első budai kórházakról, a vízellátás történetéről vagy arról, hogy miről mesél egy régi telefonkönyv. Ezt követően 12 második kerületi városrészen át tehetünk „sétát", s csodálkozhatunk rá összesen 150 helyi érdekességre. Az egyes írásokat gondosan válogatott fotóanyag illusztrálja.

A II. kerület önkormányzata támogatásával megjelent kötet első kiadása már el is fogyott. Újranyomása után a kerület kulturális intézményeiben (Klebelsberg Kultúrkúria, Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budai Tánciskola), a II. Kerületi Városfejlesztő Zrt. ügyfélszolgálati irodájában és a Pasaréti Közösségi Házban lehet megvásárolni, illetve megrendelhető a *voltegyszerbudan@gmail.com* címen.

Belső-Erzsébetváros története

• • • • Gábriel Tibor

Szívós Erika: Hétker, zsidónegyed, gettó, bulinegyed? – A Belső-Erzsébetváros története a kezdetektől a 2000-es évekig. KORALL Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2022. 413. p.

Kissé nehezen volt hozzáférhető *Szívós Erikának* a VII. kerület egy részét, a Belső-Erzsébetváros történetét tudományos igényességgel feldolgozó monográfiája, mely a KORALL Társadalomtörténeti Monográfiák 13. köteteként jelent meg. A közel másfél évtizeden át végzett kutatásait összegző munkája eredményeként egy olyan kiadványt vehetünk kézbe, amely megkerülhetetlen a városrész múltja iránt érdeklődők és annak történetét valamely aspektusból továbbkutatni szándékozók számára egyaránt. Céljáról a szerzői bevezetésben nyilatkozik: „Munkámat nem helytörténeti műnek szánom, hanem olyan nagyobb igényű várostörténeti szintézisnek, amely elsődleges források széles körű feltárása mellett a korábbi és a kortárs szakirodalomra is támaszkodik.” A kötet végén található impozáns forrás- és irodalomjegyzéke igazolja az utóbbi teljesülését, a várostörténeti szintézisével pedig a vaskos kötet öt fejezetében szembesülünk.

Azért csak öt fejezetet említek, mivel „első” fejezetében a városnegyed-történetírás alapjait és a gettó jelentéskörét vázolja, majd Belső-Erzsébetváros történetét a politikai változásokhoz igazodva, kronológiai bontásban tárja elénk. A 18. század végétől, Pest szabad királyi város mezőgazdasági területének kezdődő beépítéséitől, az 1918-ig terjedő időszakot elemzi a második fejezetben, a két világháború közti időszakot a harmadikban, a vészkorszak és a zsidó gettó idejét a negyedikben, a szovjet megszállás korát a rendszerváltoz(tat)ásig az ötödikben, a rendszerváltoz(tat)ástól a napjainkig terjedő időszakot a hatodik fejezetben. A szerző mindegyik fejezete egyedi, egyben azonos tematikai egységeken alapuló. Érdekfeszítően megírt kötete nóvum, kiemelten ajánljuk.

Akik színesítették Újpest krónikáját

• • • • Rojkó Annamária

Hirmann László: Híres újpestiek II. Kossuth Kiadó, Budapest, 2024. 364. p.

Híres újpestiekről szóló második kötetét *Hirmann László* a települést alapító Károlyi család meghatározó nőalakja, *Károlyi Józsefné Waldstein Erzsébet grófnő* (1769–1813) életrajza vezeti be. Vele együtt összesen 45 olyan személy (művész, tudós, egyházfi, arisztokrata, polgár, politikus, sportoló) árnyalt portréját vázolja fel a szerző, akik életük egy-egy szakaszában, illetve hivatásukkal színesítették a település történetét. A városrész (1950-ig megyei jogú város) múltja iránt érdeklődő olvasók közel negyedszázada, az *Újpesti Helytörténeti Értesítő* című folyóirat minden számában megtalálják Hirmann László híres újpestiekről szóló sorozatának egyes darabjait. Az Újpestért-díjas szerző – történelem szakos tanár, gimnáziumi igazgató – 2007-ben megjelent első gyűjteményes kötete után, a közelmúltban újabb válogatással jelentkezett.

Az életrajzokat egy-egy „kitekintés” kíséri azokra a tájakra, illetve helyszínekre, amelyek e különleges személyiségek életében szerepet kaptak. Így repülhet az olvasó képzeletben többek között *Mártonffy Frigyes*, az újpesti Ipartestület egykori titkára nyomán a komáromi erődbe, *Mednyánszky László* festőművész révén Beckó várába, vagy *Varga Vilma* zongoraművészt, Liszt utolsó tanítványát kísérve Tárnokra. A könyv szereplőit és kötődésük helyszínét – az egységesített terjedelmű szövegek mellett – fekete-fehér rajzok, archív fotók és képeslapok illusztrálják. A könyvben a híres újpestiek születésük sorrendjében követik egymást; a sort *Kelemen Éva* (1921–1986) színművész zárja. Az igényes tipográfiájú ismeretterjesztő kötet Újpest Önkormányzatának támogatásával jelent meg. Az olvasóknak szóló ajánlást *Bedő Kata* kulturális alpolgármester, a tanulmányértékű előszót *dr. Sipos Lajos* irodalomtörténész, professzor emeritus, Újpest díszpolgára írta.

Óvóhelyből „Helyóvó”

Helytörténeti gyűjtemény a II. kerületben

• • • • Viczián Zsófia

Régi álom vált valóra azzal, hogy 2024 tavaszán megnyílt a II. kerület helytörténeti kiállítása. Ez a tárlat egy reményteli kezdet, amelyet további lépések követhetnek majd.

A Mechwart ligetben álló önkormányzati épület az 1950-es évek elején pártháznak épült. Óvóhelyét az épület alatt egy, a szomszédos kolostorépülethez csatlakozó, 19. században épített borospincéből alakították ki. Ez átadása után egy ideig MHSZ lőtérként is funkcionált, majd végül lényegében lomtár vált belőle. 2024 tavaszán ebből az óvóhelyből lett a szóösszetétel megfordításával „Helyóvó”, azaz helytörténeti kiállítóhely. A cél egy emlékezet-pont létrehozása volt, ahol lehetőség nyílhat a helyi múltat őrző szöveg-, térkép- és képarchívumok tanulmányozására, és ahol ugyanekkor a közös emlékezet még felgyűjtetlen elemeit is összse lehet szedni, megerősítve ezzel a lokális identitást is.

Érintőképernyők sorakoznak egymás mellett az egykori pince egyik falán a Mechwart ligeti „Helyóvó”-ban, váltakozva a kerület történetét összefoglaló nyomtatott tablókkal. A kerület térképén elhelyezett ikonokra kattintva tanulmányozhatjuk Buda gazdag szakrális örökségét, valamint a nem kevésbé gazdag természeti örökséget is. Hasonlóképp ikonok segítenek felfedezni a méltán híres helyi vendéglátás vagy a közlekedés történetét, illetve az épített örökség egy-egy érdekes épületét és a különböző kerületi emlékhelyeket, legyenek azok szobrok, emlékpadok vagy éppen emlékfák.

Tematikus érintőképernyőket is találunk, melyek izgalmas témákat járnak körül. Színes ikonokra kattintva az egyiken a szőlőművelés, a másikon pedig a vízivárosi és felhévízi fürdőkultúra múltjával ismerkedhetünk meg. Ugyanitt közel 70, a kerületben egykor élt és ma is élő híres emberről, díszpolgárokról és kerületi emlékérmesekről olvashatunk rövid életrajzokat. Különösen kedvelt a látogatók körében az ilyen volt – ilyen lett képpárokat felvonultató összeállítás: nagyon látványos, hogy mennyit változott Buda vidéke az elmúlt évtizedekben.

Fotók: Téglás Zoltán/Budai Polgár

Megnyílt a II. kerület helytörténeti kiállítása

Helytörténeti információk tablója mellett az érintőképernyő

A kiállításon hangsúlyosan számítanak a látogatók aktivitására is: a bejárat közelében tesztelhetik például helytörténeti tudásukat, máshol csőpostával üzenhetnek a jövőnek, de bele lehet lapozni helytörténeti tárgyú könyvekbe is. A múlt kincsesbányáját gazdagítják az egyik kis fülkében hallgatható történetek: itt különleges, a kerület által kitüntetett embereket ismerhetünk meg a régi telefonkagylót felvéve, vagy éppen a 1956-ról és a Széna téri eseményekről hallgathatunk visszaemlékezéseket. Két másik fülkében virtuális sétával bejárható a Margit körút. De a Helyóvóban még szelfi is készíthető a 6-os villamossal, az 56-os busszal vagy éppen a híres Góbé vitorlázórepülővel. Ugyanitt üzenhetnek a jövőnek: hangfelvételt is lehet készíteni személyes emlékeinkről.

A kiállításon számítanak a látogatók aktivitására

Ott sorakoznak a pince érintőképernyőkkel szemközti falán a helytörténeti információk mellett az egykori óvóhely tárgyai is: a polgári védelem mementói. A falra vetített diákból megtudhatjuk, hogy igyekeztek felkészíteni az esetleges veszélyre a lakosságot. A helyiség végében pergő film pedig Budapest születésének idejébe röpít vissza.

Ezt a „Helyóvó” gyűjteményt Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzata hozatta létre, a gyűjtemény-koncepció elsősorban *Viczián Zsófia* munkája, aki a szövegeket és érintőképernyős tartalmakat is jegyzi; de aktív szerepet vállalt létrehozásában maga – az azóta újraválasztott – a polgármester, *Őrsi Gergely* és munkatársa, *Szabó-Bartha Nikolett* is. A szakmai tartalom hátterét, a felhasznált képi és szöveges archívumot a II. kerület lapja, a *Budai Polgár* adta.

Szerda délutánonként 14.00 és 18.00 óra között látogatható a II. kerületi polgármesteri hivatal épülete (1024 Budapest, Mechwart liget 1.) alatti egykori óvóhelyen berendezett kiállításunk, amely legkönnyebben a Mechwart lépcső felől közelíthető meg.